

Krzysztof Szpara

Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie

WYBRANE UWARUNKOWANIA ROZWOJU TURYSTYKI NA POGÓRZU DYNOWSKIM

Streszczenie

Pogórze Dynowskie ma stosunkowo niewielkie tradycje turystyczne. Jego znaczenie w skali Polski, Karpat Polskich, a nawet w skali województwa podkarpackiego jest obecnie nieznaczące. Zawsze dominowały tam inne, pozaturystyczne funkcje. Z drugiej strony należy podkreślić, że jest to region, który dysponuje pewnym potencjałem turystycznym, który może stać się w przyszłości bazą do przygotowania interesujących produktów turystycznych.

Autor podejmuje próbę zidentyfikowania najważniejszych uwarunkowań rozwoju turystyki na Pogórzu Dynowskim oraz formułuje zalecenia, które mogą być pomocne dla dalszego rozwoju turystyki w tym mezoregionie.

Słowa kluczowe: Pogórze Dynowskie, turystyka, uwarunkowania, zalecenia

SELECTED CONDITIONS OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE DYNOWSKIE FOOTHILLS

Summary

The Dynowskie Foothills has a relatively small tourist tradition. Currently its significance in scope of Poland, Polish Carpathians, and even in the whole Podkarpackie Province is rather inconsiderable. This area was always dominated by other than tourist features. However it must be emphasized that Dynowskie Foothills has certain potential for tourism, what could become the future base for preparation of interesting products in tourism.

The author attempts to identify the key factors of tourism development in the Dynowskie Foothills and make recommendations what could be helpful for further development of tourism in this mesoregion.

Keywords: Dynowskie Foothills, tourism, conditions, recommendations

1. Wprowadzenie

Turystyka stanowi jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi gospodarki na świecie. Dane statystyczne publikowane przez Światową Organizację Turystyki (UNWTO) pokazują tendencję wzrostową zarówno w zakresie liczby turystów, jak i wpływów z turystyki. W najbliższych latach wielkość podróży na świecie będzie wzrastała średnio ok. 4,1% rocznie (w Europie 3,1%). W 2020 r. liczba podróży wyniesie 1561 milionów, a wpływy osiągną wartość dwóch bilionów dolarów. Udział Europy w rynku turystycznym w 2020 r. będzie stanowił 45,9% [26].

Szacunki te pozwalają optymistycznie myśleć o rozwoju turystyki. Jednak w poszczególnych regionach dynamika tego zjawiska będzie, tak jak do tej pory, zróżnicowana. Kontrasty będą widoczne zarówno w skali krajów, jak i poszczególnych regionów turystycznych wchodzących w ich skład.

Do krajów najczęściej odwiedzanych przez zagranicznych turystów z UE należą Hiszpania, Włochy i Francja. Biorąc jednak pod uwagę natężenie ruchu turystycznego uwzględniającego liczbę ludności danego państwa, najpopularniejszymi w 2013 r. celami wyjazdów turystycznych w UE-28 były ośrodki śródziemnomorskie na Malcie, Cyprze i w Chorwacji, a także ośrodki alpejskie i miasta w Austrii. Popularne były także wyjazdy do Czarnogóry (dane z 2012 r.) i Islandii. Niestety, Polska znajduje się blisko końca tego zestawienia, nie osiągając nawet średniej dla UE [24].

Dane dotyczące Polski również pokazują znaczące zróżnicowanie zjawiska w poszczególnych województwach. Przykładowo w województwie zachodniopomorskim jest najwyższy wskaźnik korzystających z turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania na 1000 ludności, a w województwie małopolskim najwyższy odsetek turystów zagranicznych w obiektach zbiorowego zakwaterowania. Województwo podkarpackie dysponuje znaczącym potencjałem turystycznym, o czym świadczy m.in. czwarta lokata pod względem odsetka powierzchni prawnie chronionej o szczególnych walorach przyrodniczych. Znacznie gorsze lokaty zajmuje ten region pod względem infrastruktury turystycznej (np. 14. miejsce w kategorii szlaki turystyczne na 100 km² powierzchni ogólnej). Niestety, w przypadku kluczowych, zdaniem autora wskaźników, tj. korzystających z turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania na 1000 ludności oraz odsetka turystów zagranicznych w obiektach zbiorowego zakwaterowania, województwo podkarpackie zajmuje odległe, odpowiednio: 13 i 13/14 lokaty [22].

Podobnie na terenie województwa podkarpackiego można wyróżnić zarówno obszary bardzo atrakcyjne turystycznie, które są najlepiej zagospodarowane i cieszą się największym zainteresowaniem turystów, jak i tereny, na których funkcja turystyczna rozwinięta jest w niewielkim stopniu, a także formy pośrednie. Pogórze Dynowskie jest obszarem dysponującym pewnym potencjałem turystycznym (np. atrakcyjnym krajobrazem) i cieszącym się zainteresowaniem wybranych grup turystów. W środowisku turystycznym pojawiają się nawet opinie, że jest to obszar niedoceniony i niewykorzystany dla turystyki.

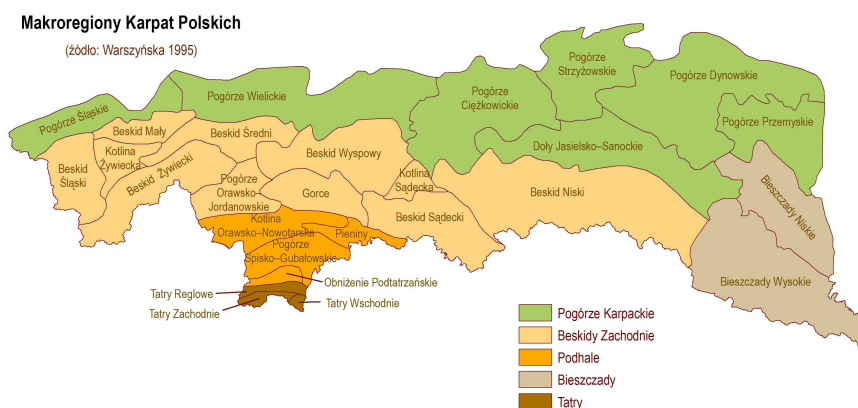
Celem opracowania jest próba zidentyfikowania najważniejszych uwarunkowań rozwoju turystyki na Pogórzu Dynowskim oraz sformułowanie zaleceń, które mogą być pomocne dla dalszego rozwoju turystyki na tym terenie.

2. Charakterystyka obszaru badań

Pogórze Dynowskie jest częścią Karpat Polskich. Rozciąga się pomiędzy dolinami Wisłoka i Sanu. Od zachodu i północnego-zachodu graniczy z Pogórzem Strzyżowskim, od wschodu z Pogórzem Przemyskim i z Górami Sanocko-Turczańskimi, od północy z Podgórzem Rzeszowskim – przykarpacką częścią Kotliny Sandomierskiej, a od południa z Kotliną Jasielsko-Krośnieńską i na niewielkim odcinku z Pogórzem

Bukowskim [10]. Zajmuje ono powierzchnię 1840 km² i jest największym mezoregionem Pogorza Karpackiego w Polsce [9] (ryc. 1).

Ryc. 1. Pogórze Dynowskie na tle regionów fizycznogeograficznych Karpat Polskich

Źródło: http://www.iop.krakow.pl/karpaty/Regiony_fizycznogeograficzne_Karpat,14,wyswietl.html
(dostęp: 15.07.2015)

Pogórze Dynowskie zbudowane jest głównie z fliszu karpackiego płaszczowiny skolskiej, która w części północnej tworzy wyrównaną powierzchnię o wysokości 350–450 m n.p.m. [9]. Pasma wzgórz mają przebieg z północnego zachodu na południowy wschód. Wzniesienia znajdujące się na północ od Krosna przekraczają 500 m n.p.m. Najwyższa jest Sucha Góra (592 m n.p.m.) [18]. Są one zbudowane z odpornych piaskowców systemu kredowego (ciężkowickich) [9].

Wierzchowiny i bardziej strome stoki są porośnięte grądem, w skład którego wchodzi lasy dębowo-grabowe z domieszką lipy, jodły i jawora. Największą powierzchnię zajmują jednak niższe i łagodne stoki [2]. Dominuje tam krajobraz typowo rolniczy, ponieważ środowisko przyrodnicze tej krainy w znacznym stopniu uległo przekształceniom antropogenicznym.

Do najważniejszych miejscowości na terenie Pogorza Dynowskiego należą, m.in.: Lubenia, Niebylec, Błazowa, Hyżne, Jawornik Polski, Domaradz, Jasienica Rosielna, Brzozów, Dydnia, Nozdrzec, Dynów, Dubiecko, Krzywca. Przez jego terytorium przebiega droga główna nr 9 z Rzeszowa na południe, oraz liczne drogi drugorzędne, w tym m.in.: nr 884 – z Przemysła przez Dynów do Domaradza, nr 835 – z Grabownicy Starzeńskiej do Przeworska, nr 886 – z Domaradza do Sanoka, 878 – z Rzeszowa na południe.

Na terenie Pogorza Dynowskiego znajduje się jedno miasto powiatowe – Brzozów. Dynów, od którego pochodzi nazwa regionu, jest położony w centralnej jego części, nad Sanem. W otoczeniu mezoregionu znajduje się szereg miast, w tym m.in.: stolica województwa podkarpackiego – Rzeszów, duże miasta na prawach powiatu – Przemysł i Krosno, siedziby rad powiatów i starostw – Łańcut, Przeworsk, Jarosław i Sanok.

3. Uwarunkowania rozwoju turystyki na Pogórzu Dynowskim

Na możliwość rozwoju turystyki w danym regionie wpływ ma szereg uwarunkowań, w tym: walory turystyczne [wypoczynkowe, krajoznawcze (przyrodnicze i kulturowe) i specjalistyczne] i przygotowane w oparciu o nie produkty turystyczne, dostępność komunikacyjna, zagospodarowanie turystyczne (baza noclegowa, baza gastronomiczna i baza towarzysząca), tradycje związane z prowadzeniem działalności turystycznej, sąsiedztwo innych regionów turystycznych i stopień ich atrakcyjności (konkurencja), zasoby ludzkie, polityka turystyczna.

Karpaty, których częścią jest Pogórze Dynowskie, są jednym z najważniejszych regionów turystycznych Polski. Cenne walory przyrodnicze i kulturowe sprzyjają rozwojowi turystyki przez cały rok. W wyższych partiach gór do najbardziej popularnych form turystyki zaliczyć można turystykę pieszą i turystykę narciarską. Na pozostałych terenach istnieją duże możliwości rozwijania różnych form turystyki związanych z długotrwałym sezonem ogólnorekreacyjnym [7].

Stopień rozwoju turystyki w Karpatach Polskich jest nierównomierny. Do najważniejszych regionów turystycznych należą, m.in.: Tatry i Podhale, Beskid Śląski i Beskid Sądecki. Rola Pogórza Karpackiego jest znacznie mniejsza. Wynika to przede wszystkim z nierównomiernie rozmieszczonych walorów turystycznych, a także z tradycji [8].

Pogórze Dynowskie nie jest i nigdy do tej pory nie było ważnym subregionem turystycznym. Dominowały tam inne, pozaturystyczne funkcje. Jednak już na początku XX w. zwracano uwagę na niektóre miejscowości, dysponujące pewnym potencjałem turystycznym. Przykładowo M. Orłowicz w *Ilustrowanym przewodniku po Galicyi ...* wymienił, m.in. Dynów, Dubiecko i Brzozów, a także szereg miejscowości położonych na pograniczu tego regionu z innymi jednostkami geograficznymi, w tym m.in.: Pruchnik, Kańczugę, Tyczyn i Strzyżów [17]. Krótkie opisy w przewodniku zawierają informacje na temat najważniejszych atrakcji turystycznych i infrastruktury.

Przykładowo w Dynowie autor zwraca uwagę na pozostałości wału obronnego, pomnik Jagiełły, kościół z XV w. i tablicę poświęconą Wapowskiemu. Podkreśla też piękno doliny Sanu, w tym szczególnie przełomu rzeki w Słonem, a także wymienia długi tunel w okolicach Jawornika Polskiego. Bazę noclegową i gastronomiczną tworzyły wówczas gospody Jana Kędzierskiego i Joanny Gulińskiej oraz tzw. pokój do śniadań w Kółku Rolniczym [17].

Również Dubiecko słynęło już wtedy, m.in. z zamku Stadnickich i Krasickich, miejsca urodzenia słynnego Stanisława „Diabła” Stadnickiego oraz biskupa Ignacego Krasickiego. Autor wymienia też to miejsce jako ostoję kalwinizmu w XVI w. (szkoła i drukarnia). W zamku znajdowało się bogate archiwum, a obiekt był otoczony pięknym parkiem. Ponadto na uwagę zasługiwał kościół z XVIII w. Bazę noclegową i gastronomiczną tworzyły restauracja Jana Kochanowskiego i dwa zajazdy żydowskie [17].

W Brzozowie można było zobaczyć barokowy kościół z XVII w. z bogatym wystrojem oraz budynek Sokoła. Bazę noclegową i gastronomiczną stanowiły gospoda Kustronia oferująca dwa pokoje oraz cukiernia i restauracja Titzego. Autor wspomina

na również o dużym, barokowym kościele w położonej nieopodal Starej Wsi, gdzie 8 września odbywały się odpusty ściągające pątników nawet ze Słowacji. Wymienia też dwa inne, piękne, drewniane kościoły w okolicy – w Humniskach i Haczowie [17].

M.I. Mileska, dokonując w latach siedemdziesiątych oceny atrakcyjności turystycznej Polski, zaliczyła obszar Pogórza Dynowskiego do czwartej kategorii (na sześć zaproponowanych, gdzie pierwsza oznacza teren najbardziej atrakcyjny). Należy jednak podkreślić, że sama dolina Sanu wyróżnia się większą atrakcyjnością niż pozostały obszar. Autorka nie zaliczyła tego terenu do żadnego z istniejących ani potencjalnych regionów turystycznych. Na mapie zaznaczyła tylko miejscowości turystyczne o znaczeniu ponadlokalnym. Na Pogórzu Dynowskim był to Pruchnik (o charakterze krajoznawczo-wypoczynkowym i znaczeniu regionalnym) oraz Odryżkoń (o charakterze krajoznawczym i znaczeniu krajowym) [14].

Na terenie Pogórza Dynowskiego występują jednak cenne walory turystyczne. Wśród walorów przyrodniczych szczególnie warto wymienić atrakcyjny krajobraz i rzeki (w tym szczególnie San) oraz wychodnie skalne w rezerwacie „Prządki”. Południowo-zachodnią część regionu objęto ochroną Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego¹, a dolinę Sanu od Dynowa po okolice Przemysła – Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego².

Czarnorzecko-Strzyżowski Park Krajobrazowy pomimo swej atrakcyjności został przez B. Zawilińską zaliczony, według wprowadzonej przez autorkę typologii, do typu odznaczającego się najsłabiej rozwiniętym zagospodarowaniem turystycznym spośród wszystkich karpaccich parków krajobrazowych. Brak niezbędnej infrastruktury (szczególnie obiektów noclegowych i gastronomicznych) ogranicza możliwości rozwoju turystyki. Z kolei w Parku Krajobrazowym Pogórza Przemyskiego pewną barierę stanowi brak odpowiednich kwalifikacji mieszkańców. Autorka zwraca również uwagę na konieczność wydłużenia sezonu turystycznego [23].

Pogórze Dynowskie dysponuje pewnym potencjałem w zakresie rozwoju geoturystyki. Licznie występują tu przykłady form tektonicznych i denudacyjnych, form skałkowych, form wietrzeniowych, form stokowych, form fluwialnych, form polodowcowych, form eolicznych, obszarów źródliskowych i form antropogenicznych [5]. P. Gębica i S. Superson opracowali projekt szlaku turystycznego w regionie rzeszowskim, który obejmuje zarówno obiekty geoturystyczne, jak i kulturowe [6]. Jego fragment przebiega przez tereny Pogórza Dynowskiego.

Walory antropogeniczne reprezentowane są zarówno przez obiekty sakralne, jak i świeckie (m.in. w miejscowościach: Brzozów, Dynów, Dubiecko, Stara Wieś, Blizne), w tym przemysłowe (np. wydobywanie ropy naftowej), związane z transportem (np. kolej wąskotorowa z Dynowa do Przeworska), a na granicy subregionu również militarne (np. schrony fragmentu „Linii Mołotowa” w dolinie Sanu).

Bogata jest również kultura ludowa subregionu. Ludowe tradycje kulinarne są niewątpliwie ważną atrakcją turystyczną województwa podkarpackiego. Również

1. Czarnorzecko-Strzyżowski Park Krajobrazowy znajduje się na terenie Pogórza Dynowskiego (większa część) i Pogórza Strzyżowskiego (mniejsza część).
2. Niewielki fragment w północnej części Parku.

na terenie Pogórza Dynowskiego znajdują się obiekty gastronomiczne dobrze znane turystom gustującym w smacznej kuchni regionalnej (np. Karczma „Pod Semaforem” w Bachórze, Restauracja Zamkowa w Dubiecku). W wytwarzaniu tradycyjnych potraw specjalizują się m.in. panie z Koła Gospodyń Wiejskich w gminie Nozdrzec. Do ważnych wydarzeń na tym terenie należy również znany z konkursów kulinarnych, organizowany w lipcu Festiwal Pogórzańskich Klimatów. Zdaniem J. Krupy, który od dłuższego czasu bada zjawisko turystyki kulinarnej, od kilku lat można zauważyć wzrost zainteresowania tradycyjnymi i regionalnymi wyrobami województwa podkarpackiego [11].

Ważnym walorem kulturowym Pogórza Dynowskiego są też sanktuaria [16]. Pielgrzymowanie jest jedną z najstarszych i stale popularną formą ruchu turystycznego. Pątnicy przybywają, m.in. do Sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej w Starej Wsi, które należy do najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych w archidiecezji przemyskiej. W czasie głównych uroczystości odpustowych przybywa tam ok. 15 tys. wiernych [15].

Lokalne walory turystyczne umożliwiają rozwój turystyki poznawczej (przyrodniczej i kulturowej). Oprócz tego istnieją też dobre warunki do uprawiania wielu form turystyki aktywnej, w tym: pieszej, rowerowej, konnej, kajakarstwa, narciarstwa (głównie w formie wędrowek), a także turystyki wspinaczkowej, jaskiniowej i survivalu [20, 21].

Dane przytaczane przez J. Bańskiego wskazują na to, że znaczą część terenów Pogórza Dynowskiego należy zakwalifikować do rolniczych obszarów opóźnionych w rozwoju. Są to zarówno obszary krytyczne³, jak i progowe⁴. Są to jednak równocześnie obszary atrakcyjne krajobrazowo, szczególnie dla mieszkańców miast. Stwarza to możliwości rozwoju turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki. W tym zakresie Pogórze Dynowskie również nie należy do najlepiej rozwiniętych regionów Karpat Polskich [19], ale pewien potencjał niewątpliwie istnieje. Wskazują na to, m.in. badania M. Durydiwki [3], która na podstawie danych z 1995 r. wyodrębniła jako jeden z regionów turystycznych na obszarach wiejskich – Region Przemysko-Dynowski, obejmujący gminy Dubiecko, Krasiczyn i Krzywca. Został on zdefiniowany przez autorkę jako obszar o funkcji aktywnego, krótkiego (1-3 dni) wypoczynku, o częściowym (25-75%) wykorzystaniu całorocznym. Niestety, subregion ten nie pojawił się już w zestawieniu dotyczącym 2005 r.

Atutem mezoregionu jest też prężna działalność Związku Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego. Związek został utworzony w 1996 roku. Obecnie w jego skład wchodzi gminy: Dubiecko, Dynów – gmina miejska, Dynów – gmina wiejska, Nozdrzec, Krzywca oraz Dydnia, które znajdują się na terenie trzech powiatów województwa podkarpackiego: brzozowskiego, rzeszowskiego i przemyskiego. Obszar tych gmin zajmuje powierzchnię 427 km² i jest zamieszkały przez około 39 tys. mieszkańców [27]. Granice administracyjne nie odpowiadają granicom fizycznogeograficznym

3. Konieczna zewnętrzna pomoc gospodarcza dla rolnictwa. Na rynku przetrwają tylko nieliczne, najsilniejsze ekonomicznie gospodarstwa rolne. Wskazany jest rozwój innych funkcji, np. turystyki.

4. Racjonalnie prowadzona restrukturyzacja rolnictwa może sprawić, że rolnictwo osiągnie przeciętny poziom rozwoju.

mezoregionów, dlatego na terenie gmin – członków Związku, znajduje się również fragment Pogórza Przemyskiego.

Związek prowadzi szeroko pojętą działalność na rzecz rozwoju turystyki w subregionie, w tym w zakresie tworzenia infrastruktury okołoturystycznej, promocji lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego i ochrony środowiska. Jego celem jest usuwanie lub minimalizowanie barier rozwoju turystyki, a także poszukiwanie nowych możliwości działania w zakresie rozwoju turystyki i ochrony środowiska przyrodniczego [27].

Spośród wielu inicjatyw, które podjęto do tej pory, warto zwrócić uwagę, m.in. na:

- ◆ działalność wydawniczą o charakterze promocyjno-informacyjnym, w tym: foldey, informatory, pocztówki, albumy, mapy turystyczne, płytę z głosami ptaków, atlas ornitologiczny,
- ◆ działalność wydawniczą o charakterze naukowym, w tym monografie wydawane przy okazji dorocznej konferencji naukowo-technicznej „Błękitny San” i inne opracowania, np. dotyczące nowoczesnych metod i narzędzi wsparcia w rozwoju małych destynacji turystycznych,
- ◆ konferencje naukowo techniczne „Błękitny San”. 11 i 12 czerwca 2015 r. konferencja odbyła się już po raz dwunasty (w Bachórze). Tematem konferencji były: „Problemy ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego Pogórza Dynowskiego w rozwoju turystyki”. Patronatu naukowego temu wydarzeniu udzieliła Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie,
- ◆ utworzenie punktu Informacji Turystycznej w Dynowie,
- ◆ przygotowywanie wspólnie z poszczególnymi samorządami i organizacjami corocznych imprez turystycznych i kulturalnych. Przykładowo 12 lipca 2015 r., na rynku w Dynowie, w ramach Dni Pogórza Dynowskiego odbył się wspaniały Koncert Trzech Polskich Tenorów (Paweł Skałuba, Dariusz Stachura i Adam Zduńkowski) i orkiestry Filharmonii Podkarpackiej pod batutą Piotra Sułkowskiego. Impreza ta cieszyła się olbrzymim powodzeniem zarówno wśród mieszkańców Dynowa i okolicznych miejscowości, jak i wśród licznych przyjezdnych,
- ◆ działania podkreślające duże znaczenie regionalizmu i ekologii w życiu człowieka, szczególnie prowadzone wśród dzieci i młodzieży.

Szansą dla Pogórza Dynowskiego może być stworzenie atrakcyjnych produktów turystycznych, w oparciu o istniejące walory turystyczne, np. zagospodarowanie doliny rzeki San w kierunku zwiększenia wykorzystania dla ruchu turystycznego (kajakarstwo). Produkty te powinny umożliwiać wydłużenie sezonu turystycznego, a także zagospodarować te segmenty turystów, których udział w rynku będzie zapewne coraz większy, np. seniorów, turystów weekendowych. Działania takie mogą być podejmowane indywidualnie lub przez grupy osób. Koncepcję funkcjonowania turystycznych spółdzielni socjalnych na obszarze Pogórza Dynowskiego przedstawiła G. Dyrda [4].

Do największych zagrożeń dla regionu należy zaliczyć konkurencję najważniejszych ośrodków turystycznych województwa podkarpackiego, szczególnie Biesz-

czadów, ale też Beskidu Niskiego i sąsiednich mezoregionów Pogórza Karpackiego (szczególnie Pogórza Przemyskiego). Problemem jest też niewielka rozpoznawalność Pogórza Dynowskiego – trudność identyfikacji go z konkretnymi miejscowościami i atrakcjami turystycznymi.

4. Wnioski i zalecenia

M. Mika i R. Faracik, na podstawie doniesień w światowej literaturze, wymieniają cechy charakterystyczne dla motywacji współczesnego turysty. Są to, m.in.: indywidualizm, poszukiwanie różnych możliwości spędzania czasu wolnego, potrzeba wysokiej jakości usług, dbałość o własne zdrowie, poszukiwanie autentyczności, poszukiwanie przeżyć emocjonalnych i estetycznych, naśladownictwo [13].

Aby Pogórze Dynowskie stało się bardziej atrakcyjne dla turystów, szczególnie obcokrajowców, a także aby turystyka na tym terenie mogła stać się znaczącym elementem gospodarki, wskazane jest podjęcie szeregu działań, m.in.:

- ◆ stworzenie klimatu dla inwestycji turystycznych (udogodnienia formalne),
- ◆ stworzenie i dbanie o już istniejącą infrastrukturę turystyczną (drogi dojazdowe, parkingi, tablice informacyjne, punkty informacji turystycznej),
- ◆ bieżące aktualizowanie na stronach WWW informacji na temat atrakcji turystycznych, w tym szczególnie na temat wydarzeń,
- ◆ kontynuowanie organizowania regionalnych konferencji naukowych, w czasie których będzie możliwa dyskusja przedstawicieli świata nauki z praktykami, co przyniesie obopólne korzyści,
- ◆ w ramach współpracy ze środowiskiem naukowym, prowadzenie badań ruchu turystycznego (kto przyjeżdża?, czego oczekuje?, jakie zgłasza zastrzeżenia?),
- ◆ gromadzenie i wykorzystywanie w praktyce wyników przeprowadzonych badań, dotyczących mezoregionu,
- ◆ stworzenie produktów turystycznych bazujących na bogatym potencjale Pogórza Dynowskiego,
- ◆ współpraca z innymi podmiotami działającymi na rzecz turystyki w celu prowadzenia wspólnych działań promocyjnych i tworzenia produktów turystycznych,
- ◆ prowadzenie działań w kierunku wykorzystania potencjału turystycznego Sanu i Wisłoka (poprawa czystości wód, wypożyczalnie kajaków, kąpieliska, miejsca do biwakowania, sprzedaż zezwoleń dla wędkarzy, akcesoriów turystycznych, wędkarskich itp.),
- ◆ stopniowe odchodzenie od tradycyjnych metod eksponowania zbiorów w muzeach na rzecz metod aktywizujących,
- ◆ zagospodarowanie już istniejących, a niewykorzystanych lub wykorzystanych w sposób niepełny, atrakcji (np. schrony Linii Mołotowa),
- ◆ stworzenie oferty różnorodnej, interesującej i całorocznej,
- ◆ szczególne zwrócenie uwagi na aspekty proekologiczne i prozdrowotne (np. turystyka kulinarna),
- ◆ zwiększenie rozpoznawalności Pogórza Dynowskiego.

5. Podsumowanie

Pogórze Dynowskie ma stosunkowo niewielkie tradycje turystyczne. Jego znaczenie w skali Polski, Karpat Polskich, a nawet w skali województwa podkarpackiego jest obecnie nieznaczące.

Z drugiej strony należy podkreślić, że dysponuje ono pewnym potencjałem turystycznym. Niewiele jest tu jednak walorów o charakterze ponadprzeciętnym, wyjątkowym i niepowtarzalnym, czyli tych z „najwyższej półki”. Brakuje walorów, które same w sobie mogłyby stanowić wyjątkowy magnes przyciągający turystów (tak jak np.: Tatry, Pieniny, Bieszczady) i zatrzymać ich na dłużej. Turyści nie przyjadą tu tylko dlatego, że jest atrakcyjny krajobraz, interesujące (nieraz bardzo cenne) zabytki i gościnni, sympatyczni mieszkańcy. Podobny krajobraz wielu otacza na co dzień, na oglądnięcie zabytku (nawet tego z listy UNESCO) turysta poświęci kilkanaście do kilkudziesięciu minut i pojedzie dalej. Oczywiście turyści spoza województwa podkarpackiego, w tym obcokrajowcy (szczególnie z dużych miast i z terenów nizinnych), dla których atrakcyjny (często nawet, jak pokazują wyniki badań ruchu turystycznego [1], bardzo atrakcyjny) jest nawet sam krajobraz, być może będą chcieli się tu zatrzymać na krótko. Dłuższy pobyt musi się jednak wiązać ze stworzeniem dodatkowych atrakcji.

Turystyka odgrywa bardzo ważną rolę w rozwoju regionów górskich. Umożliwia zatrudnienie miejscowej ludności i jest dla niej dodatkowym źródłem dochodu. Jest przez to czynnikiem hamującym emigrację, a nawet przyczyniającym się do wzrostu zaludnienia [12]. Pogórze Dynowskie dysponuje znakomitym potencjałem do stworzenia produktów turystycznych, pozwalających wydłużyć sezon turystyczny i zwiększyć liczbę przybywających tam turystów. Może to wpłynąć pozytywnie na lokalną gospodarkę.

Fakt, że teren ten nie jest objęty najwyższymi formami ochrony przyrody, jest z jednej strony pewnym minusem, ale z drugiej strony daje duże możliwości rozwoju. Istnieją tu możliwości realizowania takich form turystyki i prowadzenia takich inwestycji, które nie byłyby możliwe w wielu innych regionach. Oczywiście mowa tu nie o działaniach chaotycznych, niekontrolowanych oraz negatywnie oddziałujących na środowisko i szpecących krajobraz, ale o rozwiązaniach zgodnych z zasadami zrównoważonego rozwoju. Liderem i inicjatorem takich działań może być Związek Gmin Turystycznych Pogórze Dynowskiego.

Bibliografia

1. *Badanie przyjazdowego ruchu turystycznego w wybranych miejscach recepcji turystycznej województwa podkarpackiego w okresie V-IX 2009 roku*, praca zbiorowa wykonana pod kierunkiem dr. K. Szpary, badanie wykonane przez Wyższą Szkołę Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2009, s. 54-55.
2. Balon J., German K., Kozak J., Malara H., Widacki W., Ziaja W., *Regiony fizycznogeograficzne*, [w:] J. Warszńska (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1995, s. 117-130.

3. Durydiwka M., *Czynniki rozwoju i zróżnicowanie funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa 2012, s. 233, 372.
4. Dyrda G., *Aktywizacja lokalnej przedsiębiorczości społecznej jako czynnik rozwoju gospodarki turystycznej na Pogórzu Dynowskim*, [w:] J. Krupa (red.), *Kreowanie przedsiębiorczości w turystyce na terenach wiejskich oraz ochrona środowiska i dziedzictwa kulturowego*, Wydawnictwo ZGTPD, Dynów 2015, s. 181–189.
5. Gębica P., Krupa J., Niemiec W., Szpara K., Superson S., *Nowoczesne metody i narzędzia wsparcia w rozwoju małych destynacji turystycznych*, [w:] J. Krupa (red.), *Zrównoważona turystyka szansą ochrony środowiska naturalnego, dziedzictwa kulturowego i rozwoju gospodarczego gmin Pogórza Dynowskiego*, Wydawnictwo ZGTPD, Dynów 2014, s. 46–47.
6. Gębica P., Superson S., *Projekt szlaku geoturystyczno-kulturowego regionu rzeszowskiego*, [w:] J. Krupa (red.), *Zrównoważona turystyka szansą ochrony środowiska naturalnego, dziedzictwa kulturowego i rozwoju gospodarczego gmin Pogórza Dynowskiego*, Wydawnictwo ZGTPD, Dynów 2014, s. 125–138.
7. Groch J., Kurek W., *Turystyka*, [w:] J. Warszyńska (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1995, s. 265–299.
8. Groch J., Kurek W., Warszyńska J., *Tourist regions In the Polish Carpathians*, Universitas, Kraków 2000, s. 18–19.
9. Kondracki J., *Geografia Polski – mezoregiony fizycznogeograficzne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 262.
10. Kondracki J., Ostrowski J., *Typy krajobrazu naturalnego i jednostki fizycznogeograficzne, 1:2 000 000, mapa – załącznik do książki: J. Kondracki, Geografia Polski – mezoregiony fizycznogeograficzne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
11. Krupa J., *Ludowe tradycje kulinarne jako atrakcja turystyczna Podkarpacia*, [w:] J. Krupa (red.), *Zrównoważona turystyka szansą ochrony środowiska naturalnego, dziedzictwa kulturowego i rozwoju gospodarczego gmin Pogórza Dynowskiego*, Wydawnictwo ZGTPD, Dynów 2014, s. 291–305.
12. Kurek W., *Turystyka na obszarach górskich Europy. Wybrane zagadnienia*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 169.
13. Mika M., Faracik R., *Międzynarodowy ruch turystyczny*, [w:] W. Kurek (red.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 66–121.
14. Mileska M.I., *Atrakcyjność turystyczna krajobrazów i regiony turystyczne*, [w:] S. Leszczycki (red.), *Narodowy Atlas Polski*, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973–1978, s. 124.
15. Mróz F., Mróz Ł., *Pielgrzymowanie do Sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej w Starej Wsi – przeszłość i teraźniejszość*, [w:] J. Krupa (red.), *Kreowanie przedsiębiorczości w turystyce na terenach wiejskich oraz ochrona środowiska i dziedzictwa kulturowego*, Wydawnictwo ZGTPD, Dynów 2015, s. 295–310.
16. Mróz F., *Sanktuaria świętych i błogosławionych w Polsce – zarys problematyki*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.), *Turystyka religijna. Atrakcje turystyki religijnej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 648, Ekonomiczne Problemy Usług, nr 66, Szczecin 2011, s. 233–250.
17. Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiżu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*, Akademicki Klub Turystyczny we Lwowie, Lwów 1914, s. 9–16, 261, 346–347, 383.
18. *Pogórze Dynowsko-Przemyskie*, mapa turystyczna 1:150 000, Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa 1969.

19. Szpara K., *Agroturystyka w Karpatach Polskich*, [w:] M. Mika (red.), *Prace Geograficzne*, z. 125, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków 2011, s. 161–178.
20. Śmiały A., *Możliwości i ograniczenia rozwoju turystyki aktywnej i kwalifikowanej w Czarnorzecko-Strzyżowskim Parku Krajobrazowym*, [w:] Z. Wnuk, M. Ziąja (red.), *Turystyka w parkach krajobrazowych*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2009, s. 145–153.
21. Śmiały A., *Uwarunkowania rozwoju turystyki aktywnej w Czarnorzecko-Strzyżowskim Parku Krajobrazowym*, *Prace Geograficzne*, z. 117, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków 2007, s. 165–180.
22. *Turystyka w województwie podkarpackim w latach 2012 i 2013*, *Informacje i opracowania statystyczne*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2014, s. 40.
23. Zawilińska B., *Możliwości rozwoju turystyki w parkach krajobrazowych Karpat Polskich w świetle idei zrównoważonego rozwoju*, *Monografie: Prace Doktorskie*, nr 8, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2010, s. 163–166.

Bibliografia uzupełniająca

24. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tourism_statistics/pl#Najpopularniejsze_o.C5.9Brodki_turystyczne (dostęp: 25.07.2015).
25. http://www.iop.krakow.pl/karpaty/Regiony_fizycznogeograficzne_Karpat,14,wyswietl.html (dostęp: 15.07.2015).
26. <http://www.intur.com.pl/trendy.htm> (dostęp: 21.02.2015).
27. <http://pogorzedydnowskie.pl> (dostęp: 15.07.2015).